

PARADOKSY LIBERALIZMU I FEDERALIZMU

Grzegorz Lissowski*

Uniwersytet Warszawski

Streszczenie: Niezbywalną cechą federacji jest posiadanie przez jej człony pewnej autonomii, chociaż systemy federacyjne różnią się jej zakresem. Respektowanie praw grupowych w procesie podejmowania decyzji społecznych w federacjach może być w konflikcie z zasadą optymalności Pareto. Jest to istota tzw. paradoksu federalizmu. W odróżnieniu od paradoksu liberalizmu, tzn. podobnej potencjalnej sprzeczności między respektowaniem autonomii osób a podejmowaniem efektywnych decyzji społecznych, paradoks federalizmu nie został w pełni przeanalizowany. W artykule, po przypomnieniu szczegółowo opisanego w literaturze paradoksu liberalizmu, charakteryzuje się formalnie paradoks federalizmu. Ponadto, wskazuje na kilka innych problemów związanych z podejmowaniem decyzji w federacjach.

Słowa kluczowe: paradoks liberalizmu, paradoks federalizmu, zasada optymalności Pareto, metody wyboru społecznego.

PARADOXES OF LIBERALISM AND FEDERALISM

Abstract: An indispensable feature of a federation is autonomy of the parts of the federation. Federation systems differ in a degree of autonomy. Respecting group rights in social decision-making in federations can be in conflict with the Pareto optimality principle. It is the essence of the so-called federal paradox. The paradox of federalism, unlike the liberal paradox, i.e., a similar potential inconsistency between respecting individual rights and the efficiency of social decisions, has not yet been fully analyzed. In this paper, after presentation of the liberal paradox, well described in the literature, we present a formal characterization of the federal paradox. Moreover, some other problems connected to decision-making in federations are discussed.

Keywords: paradox of liberalism, paradox of federalism, Pareto optimality principle, methods of social choice.

---

* Grzegorz Lissowski, Instytut Socjologii Uniwersytetu Warszawskiego, ul. Karowa 18, 00-927 Warszawa, e-mail: gliss@is.uw.edu.pl

1. Wprowadzenie

Podjęcie decyzji w systemach o strukturze federacyjnej, tzn. składających się z części, które powinny posiadać autonomię w rozstrzyganiu przynajmniej niektórych kwestii, jest procesem złożonym. Systemy takie mogą różnić się stopniem autonomii posiadanej przez poszczególne człony, zakresem spraw, które są rozstrzygane na różnych szczeblach, a także zasadami określającymi warunki wejścia w skład federacji i możliwości wyjścia z niej. O pewnych zagadnieniach związanych z podejmowaniem decyzji w systemach federacyjnych różnego typu będzie mowa w końcowej części artykułu. Podstawowym jego celem jest jednak zwrócenie uwagi na to, że federacyjna struktura podejmowania decyzji nie gwarantuje efektywności podjętych decyzji, tzn. posiadanie autonomii przez człony federacji powoduje, że w pewnych sytuacjach decyzje nie mogą być optymalne w znaczeniu sformułowanym przez Vilfredo Pareto, powszechnie akceptowanym, a dominującym w ekonomii.

Na możliwość występowania konfliktu między respektowaniem praw indywidualnych a zasadą optymalności Pareto zwrócił uwagę Amartya K. Sen w 1970 roku (Sen, 1970a rozdział 6 i 6*, 1970b). Twierdzenie Sena nazywane jest paradoksem liberalizmu. Jego istota polega na nieistnieniu metody podejmowania społecznej decyzji, która spełniałaby zarówno zasadę optymalności Pareto, jak i sformułowany przez Sena postulat, który ma zapewnić jednostkom przynajmniej minimalną autonomię. Twierdzenie Sena wywołało ogromne zainteresowanie i lawinę publikacji, w których badano, jak można uniknąć tego paradoksu.

Pełny przegląd literatury na temat paradoksu liberalizmu, opublikowanej w pierwszym ćwierćwieczu po odkryciu go przez Sena, analizę formułowanych propozycji oraz przedstawienie nowych, odkrytych przy tej okazji paradoksów, zawiera książka *Prawa indywidualne a wybór społeczny* (Lissowski, 1992). Artykuł rozpocznie przypomnienie paradoksu liberalizmu Sena. Następnie przedstawione zostanie naturalne rozszerzenie tego paradoksu na podejmowanie decyzji w federacjach. Pierwsza publikacja na ten temat ukazała się wkrótce po publikacjach Sena (Batra i Pattanaik, 1972). Jednak w odróżnieniu od paradoksu liberalizmu, paradoks federalizmu ujawniający konflikt między respektowaniem praw grupowych a zasadą optymalności Pareto nie został jeszcze w pełni przeanalizowany. Znane są tylko pewne warunki, których spełnienie umożliwia unikanie występowania tego paradoksu. W końcowej części artykułu omówione będzie także kilka innych problemów związanych z podejmowaniem decyzji w systemach federacyjnych różnego typu. Od wielu lat funkcjonują systemy federacyjne w Szwajcarii, Stanach Zjednoczonych Ameryki Płn., Indiach itd. Powstanie i rozszerzanie się Unii Europejskiej zwiększyło zainteresowanie zagadnieniami związanymi z funkcjonowaniem federacji i z zakresem swobody decyzji państw członkowskich.

Zamierzeniem tego artykułu nie jest przedstawienie alternatywnych koncepcji czy też teorii federalizmu. To ważne i złożone zadanie wymagałoby analizy zarówno dzieł klasyków, jak np.: Charles Luis de Secondat de Montesquieu, David Hume, Jean-Jacques Rousseau, Immanuel Kant, James Madison, Alexander Hamilton, John Jay, John Stuart Mill, Pierre-Joseph Proudhon, i prac współczesnych uczonych, głównie w zakresie nauk politycznych, np.: James Buchanan, Daniel J. Elazar, Preston King, William H. Riker, Ronald L. Watts, Kenneth C. Wheare, a jego realizacja musiałaby mieć postać obszernej monografii. Podejście, które będzie zastosowane w tym artykule, należy do dziedziny nazywanej teorią wyboru społecznego. Teoria ta jest teorią normatywną i zajmuje się badaniem własności metod podejmowania społecznych decyzji. Umożliwia to porównywanie metod, a w konsekwencji racjonalny i dobrze dostosowany do sytuacji wybór metody. Oczywiście, stosowane metody stanowią tylko jeden z aspektów złożonego procesu podejmowania społecznej decyzji. W tym artykule ograniczymy się jednak tylko do analizy ich własności.

2. Paradoks liberalizmu

Paradoks liberalizmu Sena ujawnił, że w pewnych sytuacjach nie jest możliwe równoczesne spełnienie dwóch postulatów, które są powszechnie uważane za niezbędne warunki podejmowania społecznych decyzji:

- *postulatu optymalności Pareto* nakazującego przy porównywaniu dwóch rozwiązań społecznych uznać za społecznie bardziej pożądane to rozwiązanie, które jest dla wszystkich korzystniejsze lub jest uważane przez wszystkich członków grupy podejmującej zbiorową decyzję za bardziej pożądane,
- *postulatu respektowania praw indywidualnych* polegającego na pozostawieniu każdej osobie swobody wyboru między takimi rozwiązaniami społecznymi, które różnią się jedynie elementami należącymi do jej sfery osobistej oraz na uznaniu dokonanego przez nią wyboru za wybór społeczny, bez względu na preferencje pozostałych osób.

Dla zilustrowania paradoksu liberalizmu wykorzystamy oryginalny, podany przez Sena, przykład „Pruderyjny i rozpustnik” (Sen, 1970a: 80-81, 1970b). Załóżmy, że grupa podejmująca zbiorową decyzję składa się z dwóch osób: pruderyjnego i rozpustnika. Wyobraźmy sobie, że istnieje tylko jeden egzemplarz książki D.H. Lawrence’a *Kochanek Lady Chatterley* (uważanej niegdyś za pornograficzną) i możliwe są tylko trzy rozwiązania społeczne: x , y i z , różniące się tym, która osoba przeczyta (C) lub

nie przeczyta (N) tę książkę (na pierwszym miejscu będzie podana sytuacja pruderyjnego, a na drugim – rozpustnika):

- $x = \langle C, N \rangle$ – książkę przeczyta tylko pruderyjny,
- $y = \langle N, C \rangle$ – książkę przeczyta tylko rozpustnik,
- $z = \langle N, N \rangle$ – żadna z tych osób nie przeczyta książki.

Załóżmy dalej, że preferencje pruderyjnego i rozpustnika, przedstawione w postaci uporządkowania preferencyjnego możliwych rozwiązań (od rozwiązania ocenianego najwyżej do rozwiązania ocenianego najniżej), są następujące:

Pruderyjny: z, x, y (woli sam przeczytać książkę, niż dopuścić do jej przeczytania przez rozpustnika, a za najbardziej pożądane uważa oczywiście to, gdy nikt tej książki nie przeczyta).

Rozpustnik: x, y, z (gotowy jest zrezygnować z czytania, jeżeli przeczytanie książki mogłoby zmienić postawę pruderyjnego, zaś za najgorsze rozwiązanie uważa to, gdy nikt tej książki nie przeczyta).

Pruderyjny powinien mieć prawo decydowania o preferencji społecznej między rozwiązaniami: x i z , gdyż różnią się one jedynie konsekwencjami dla niego, natomiast rozpustnik – z tych samych powodów – między rozwiązaniami: y i z . Jeżeli ich prawa mają być respektowane, to:

- z powinno być uznane za społecznie lepsze od x – gdyż pruderyjny przedkłada z nad x ,
- y powinno być uznane za społecznie lepsze od z – gdyż rozpustnik przedkłada y nad z .

Obie osoby uważają, że rozwiązanie x jest lepsze od rozwiązania y . Zgodnie zatem z zasadą optymalności Pareto:

- x powinno być uznane za społecznie lepsze od y .

Relacja społecznej preferencji spełniająca oba postulaty: respektowania praw indywidualnych i optymalności Pareto jest relacją cykliczną: z jest społecznie lepsze od x , x jest społecznie lepsze od y , zaś y jest społecznie lepsze od z . Nie istnieje zatem najlepsze rozwiązanie społeczne w tej prostej sytuacji i w konsekwencji nie istnieje metoda podejmowania społecznej decyzji spełniająca oba powyższe postulaty.

Pierwsze twierdzenie Sena, nazywane paradoksem minimalnego liberalizmu, którego dowód (Sen, 1970a, s. 87-88) jest uogólnieniem powyższego przykładu, wykazuje niezgodność trzech postulatów: minimalnego liberalizmu Sena (MLS), słabego warunku optymalności Pareto (SP) i nieograniczonej dziedziny (ND).

Niech $N = \{1, 2, \dots, h, \dots, n\}$ oznacza n osobową zbiorowość, która ma podjąć zbiorową decyzję w sprawie wyboru rozwiązania społecznego z m elementowego zbioru rozwiązań $X = \{x_1, \dots, x_j, \dots, x_m\}$. Indywidualne oceny tych rozwiązań będą nazywane preferencjami. Zakłada się, że preferencje indywidualne wszystkich osób są racjonalne, tzn. że potrafią one konsekwentnie uporządkować oceniany zbiór rozwiązań i można je reprezentować za pomocą uporządkowania preferencyjnego tego zbioru od najbardziej pożądanego rozwiązania społecznego do najmniej pożądanego, dopuszczając możliwość, że pewne rozwiązania będą uznawane za jednako pożyteczne. (Formalnie są to relacje binarne, które spełniają warunki zwrotności, spójności i przechodniości.) Oczywiście, to przyjęte w teorii wyboru społecznego rozumienie racjonalności preferencji, wymagające jedynie konsekwencji w ocenie możliwych rozwiązań, jest przez wiele osób uważane za niewystarczające.

Preferencja indywidualna osoby h będzie oznaczana przez R_h . Napis $xR_h y$ będzie oznaczał, że dla osoby h rozwiązanie społeczne x jest przynajmniej tak dobre, jak rozwiązanie y . Tę relację preferencji będziemy nazywali relacją *słabej preferencji*. Wyróżnimy dwie części relacji preferencji indywidualnej R_h : asymetryczną P_h , którą będziemy nazywali relacją *mocnej preferencji*, i symetryczną I_h , którą będziemy nazywali relacją *indyferencji*. Napis $xP_h y$ będzie oznaczał, że dla osoby h rozwiązanie x jest lepsze od rozwiązania y , natomiast napis $xI_h y$ będzie oznaczał, że osoba h jest indyferentna wobec rozwiązań x i y , tj. uważa, że oba rozwiązania są równie dobre.

Ponieważ zakłada się, że relacja preferencji indywidualnej osoby h jest racjonalna, więc dla każdej pary rozwiązań x i y zachodzi dokładnie jedna z trzech sytuacji:

$$xP_h y; \quad xI_h y; \quad yP_h x$$

tj. osoba h albo przedkłada rozwiązanie x nad y , albo jest indyferentna wobec nich, albo też przedkłada rozwiązanie y nad x .

Przez $R^N = \langle R_1, R_2, \dots, R_h, \dots, R_n \rangle$ będzie oznaczany profil preferencji indywidualnych określonych na zbiorze rozwiązań społecznych X , składający się z preferencji wszystkich osób należących do zbiorowości N . Zbiór wszystkich możliwych profili tego typu będzie oznaczany przez $\mathfrak{R}^N$.

Metodą podejmowania społecznej decyzji będzie funkcja społecznego wyboru W , która każdemu niepustemu podzbiorkowi rozwiązań społecznych A przyporządkowuje niepusty, zawarty w nim podzbiór rozwiązań wybranych i zależy od profilu preferencji indywidualnych R^N , tj.

$$\forall R^N \in \mathfrak{R}^N, \forall A \subseteq X : A \neq \emptyset \rightarrow \emptyset \neq W(A, R^N) \subseteq A.$$

Metoda podejmowania społecznych decyzji, którą zakłada Sen, to binarna funkcja społecznego wyboru (FSW-B). Wybiera ona to rozwiązanie społeczne lub podzbiór takich rozwiązań, które – zgodnie z preferencją społeczną wyznaczoną na podstawie zestawu preferencji indywidualnych wszystkich rozważanych osób – są lepsze lub przynajmniej nie gorsze od wszystkich pozostałych rozwiązań ze zbioru A . Aby istniała binarna funkcja społecznego wyboru, relacja preferencji społecznej nie może być cykliczna, tak jak to było w przykładzie Sena. Podzbiór rozwiązań wybranych przez FSW-B z dowolnego zbioru rozwiązań A jest w pełni zdeterminowany przez wyniki wyborów z dwuelementowych podzbiorów.

Funkcja społecznego wyboru W jest binarna (FSW-B) zawsze i tylko wtedy, gdy

$$\forall R^N \in \mathfrak{R}^N, \forall A \subseteq X : W(A, R^N) = \{x \mid x \in A \wedge \forall y \in A : x \in W(\{x, y\}, R^N)\}.$$

Będziemy zakładali, że osoby (a później także grupy) mogą być decyzyjne wobec pewnych par rozwiązań społecznych. Przyjmujemy, że decyzyjność osoby (lub grupy) wobec pary rozwiązań społecznych x i y jest symetryczna, tzn. będą one zarówno decyzyjne na rzecz rozwiązania x wobec rozwiązania y , jak i na rzecz rozwiązania y wobec rozwiązania x . Zbiór par rozwiązań, wobec których osoba h jest decyzyjna¹, będziemy oznaczali przez D_h .

Decyzyjność osoby h wobec pary rozwiązań x i y będzie oznaczała, że mocna preferencja tej osoby będzie wyznaczała wybór społeczny spośród tej pary rozwiązań, niezależnie od preferencji indywidualnych pozostałych osób należących do N .

$$\{x, y\} \in D_h \rightarrow [x P_h y \rightarrow W(\{x, y\}, R^N) = \{x\}] \wedge [y P_h x \rightarrow W(\{x, y\}, R^N) = \{y\}].$$

Warunek MLS. Istnieją przynajmniej dwie osoby należące do N , które mają prawo decydowania o społecznej preferencji między przynajmniej dwiema parami różnych rozwiązań społecznych.

$$\exists g, h \in N, \exists x, y, w, z \in X : \{x, y\} \neq \{w, z\} : [\{x, y\} \in D_g \wedge \{w, z\} \in D_h].$$

¹ Możliwy jest taki formalny opis rozwiązań społecznych, aby jednoznacznie wyróżnione były pary rozwiązań, które należą do sfery osobistej h -tej osoby, czyli takie, wobec których osoba ta powinna być decyzyjna (por. Lisowski, 1992, rozdział 2). Podobnie można byłoby wyróżnić takie pary, wobec których powinna być decyzyjna określona grupa. Ze względu na objętość artykułu, ten sposób opisu nie będzie tu przedstawiony. Jednak dla pełnej analizy paradoksów liberalizmu i federalizmu formalny opis rozwiązań społecznych jest niezbędny.

Słaby warunek optymalności Pareto zakłada, że jeżeli wszystkie osoby przedkładają jedno rozwiązanie nad drugie, to taka sama powinna być preferencja społeczna wobec tych dwóch rozwiązań. Warunek ten można sformułować w wersji odpowiadającej funkcji społecznego wyboru. Do zbioru wybranego z dowolnego podzbioru rozwiązań $A \subseteq X$ nie należą takie rozwiązania, które są przez wszystkie osoby oceniane jako gorsze od innych dostępnych rozwiązań.

Dla każdego profilu preferencji $R^N \in \mathfrak{R}^N$ i każdego podzbioru rozwiązań $A \subseteq X$ oznaczmy przez $\overline{P}(A, R^N)$ podzbiór rozwiązań optymalnych Pareto w sensie słabym, tj. takich, dla których nie istnieją wśród dostępnych rozwiązań A rozwiązania oceniane przez wszystkie osoby jako lepsze.

$$\overline{P}(A, R^N) = \{x \mid (x \in A) \wedge \neg[\exists y \in A, \forall h \in N : yP_h x]\}$$

Warunek SP. Funkcja społecznego wyboru W spełnia warunek SP, jeżeli dla każdego dwuelementowego podzbioru $A \subseteq X$, $W(A, R^N) \subseteq \overline{P}(A, R^N)$, tj. dla dowolnych x i y należących do X , $(\forall h \in N : xP_h y) \rightarrow [W(\{x, y\}, R^N) = \{x\}]$.

Warunek ND. Metoda podejmowania decyzji społecznych powinna wyznaczać decyzję społeczną dla wszystkich możliwych profili racjonalnych preferencji indywidualnych określonych na zbiorze rozwiązań społecznych.

Twierdzenie Sena (*paradoks minimalnego liberalizmu Sena*).

Nie istnieje binarna funkcja społecznego wyboru, która równocześnie spełnia warunki: MLS, SP i ND.

Paradoks liberalizmu Sena ma szczególne znaczenie. Wykazuje on potencjalny konflikt między dwoma ważnymi postulatami. Twierdzenie to można interpretować jako wyraz zasadniczego konfliktu między użytecznościami (warunek SP) a wartościami (warunek MLS) jako podstawą podejmowania decyzji społecznych.

Warto zwrócić uwagę, że niekiedy sama struktura praw indywidualnych, bez warunku optymalności Pareto, może uniemożliwiać podjęcie społecznej decyzji. Rozważmy drugi przykład „Konformista i nonkonformista”, często dyskutowany w literaturze (por. Pattanaik, 2001). Ponownie założymy, że grupa podejmująca zbiorową decyzję składa się tylko z dwóch osób: konformisty i nonkonformisty. Decyzja dotyczy koloru koszul, w jakie ubiorą się obie osoby. Są możliwe dwa kolory: czerwony (C)

i niebieski (N) i w konsekwencji cztery możliwe rozwiązania społeczne (na pierwszym miejscu będzie podany kolor koszuli konformisty, a na drugim – nonkonformisty):

$$x = \langle C, N \rangle, \quad y = \langle N, C \rangle, \quad w = \langle CC \rangle, \quad z = \langle N, N \rangle.$$

Konformista chciałby, aby obaj mieli koszule jednakowego koloru, a jeżeli mają być one różne, to woli niebieską od czerwonej. Nonkonformista chciałby, aby kolory ich koszul były różne, a jeżeli mają być jednakowe, to woli czerwoną od niebieskiej. Ich preferencje są więc następujące:

Konformista:	$\langle N, N \rangle, \langle CC \rangle, \langle N, C \rangle, \langle C, N \rangle$	tj.	$z, w, y, x;$
Nonkonformista:	$\langle N, C \rangle, \langle C, N \rangle, \langle CC \rangle, \langle N, N \rangle$	tj.	$y, x, w, z.$

Konformista powinien mieć prawo do ustalania preferencji społecznej między rozwiązaniami: x i z oraz y i w , natomiast nonkonformista – między: x i w oraz y i z . Jeżeli te prawa mają być respektowane, to zgodnie z preferencjami obu osób:

- z powinno być uznane za społecznie lepsze od x ,
- w powinno być uznane za społecznie lepsze od y ,
- x powinno być uznane za społecznie lepsze od w ,
- y powinno być uznane za społecznie lepsze od z .

Samo zastosowanie praw indywidualnych wyznacza cykliczną relację społecznej preferencji i uniemożliwia podjęcie społecznej decyzji.

Taki system praw indywidualnych, który może uniemożliwiać podjęcie społecznej decyzji w konsekwencji samego respektowania praw indywidualnych, nazywa się niezgodnym systemem praw. Charakteryzuje się on istnieniem tzw. ścieżki krytycznej (por. Farrell, 1976). Ścieżką krytyczną nazywa się taki ciąg uporządkowanych par rozwiązań społecznych należących do zbiorów par, wobec których różne osoby mają prawo do wyznaczania preferencji społecznej, że drugi element każdej pary jest pierwszym elementem następnej pary oraz drugi element ostatniej pary jest pierwszym elementem pierwszej pary. Dla istnienia ścieżki krytycznej nie jest konieczne, aby poszczególne osoby miały prawa do wyznaczania preferencji społecznej między wieloma parami rozwiązań społecznych. Może ona występować również wtedy, gdy każda osoba ma prawo wyznaczania preferencji społecznej tylko dla jednej pary rozwiązań. Konstruując system praw indywidualnych, należy zadbać o to, aby był to zgodny system praw. Dla zgodnego systemu praw indywidualnych zawsze istnieje taka preferencja społeczna, która jest zgodna (stąd nazwa systemu praw) z dowolnymi indywidualnymi

preferencjami osób wobec tych par rozwiązań, dla których mają prawo wyznaczać preferencję społeczną (Suzumura, 1978). Zapewnienie zgodnego systemu praw indywidualnych nie likwiduje jednak paradoksu liberalizmu. Zauważmy bowiem, że w pierwszym podanym przykładzie „Pruderyjny i rozpustnik” system praw był zgodny.

Poglądy filozofów, etyków itp. na istotę i charakter praw oraz ich znaczenie są niezmiernie zróżnicowane (por. przegląd dokonany przez J. Waldrona we *Wprowadzeniu* do wydanej przez niego w 1984 r. książki o teoriach praw). Próby wyjaśnienia pojęcia prawa i uporządkowania w logiczny system związanych z nim takich pojęć, jak: zobowiązanie, zakaz, nakaz, przyzwolenie, przywilej itp. były podjęte przez J. Benthama i J. Austina oraz kontynuowane w XX wieku m.in. przez W.N. Hochfelda, S. Knağera i H. Knagera (por. Lindahl 1977). J. Bentham wyróżnia dwa podstawowe typy praw: prawo do świadczenia (ang. *the right to a service*) i swobody (ang. *liberty*). Prawa indywidualne, które są przedmiotem tego artykułu, odpowiadają w przybliżeniu drugiemu typowi praw. W odróżnieniu od praw do świadczenia, które na ogół są związane ze zobowiązaniem innych osób do działania na rzecz posiadacza prawa, swobody dotyczą działań samego posiadacza prawa.

W klasycznym studium *Dwie koncepcje wolności* Isaiah Berlin wyróżnia dwa znaczenia swobody czy też wolności:

„Pierwsze z tych politycznych znaczeń wolności czy też swobody (będę używał obu słów wymiennie), które (...) będę nazywał «negatywnym», wiąże się z odpowiedzią na pytanie: „jak daleko sięga obszar, w którego granicach podmiot – osoba bądź grupa osób – ma lub powinien mieć, całkowitą swobodę bycia i działania wedle własnej woli, bez wtrącania się innych osób?”. Drugie, które nazwę «pozytywnym», wiąże się z odpowiedzią na pytanie: „co, lub kto, jest źródłem władzy lub ingerencji, która może przesądzić, że ktoś ma zrobić raczej to niż tamto, być taki, a nie inny?”. Te dwa pytania są wyraźnie odmienne, aczkolwiek odpowiedzi na nie mogą się częściowo pokrywać.” (Berlin 1991, s. 113-114).

Swoboda w pierwszym, negatywnym znaczeniu jest wolnością od interwencji innych osób. Oznacza to, że dana osoba jest decyzyjna w pewnej sferze. Zakres tej sfery określa rozmiar jej wolności osobistej. W drugim, pozytywnym znaczeniu swoboda oznacza prawo do świadomego działania, dokonywania wyborów i kierowania własnym losem. Wynik tego działania może nie być zagwarantowany i może zależeć od działań innych osób oraz od innych czynników. Swoboda w tym znaczeniu odnosi się w większym stopniu do procedury niż do wyniku. Oba typy swobody różnią się znacznie. I. Berlin pisze, że można wyobrazić sobie rządy despotyczne (np. Fryderyka Wiel-

kiego w Prusach czy też Józefa II w Austrii) pozostawiające swobodę osobistą w pierwszym znaczeniu w znacznie szerszym zakresie niż jest to zagwarantowane w klasycznych państwach demokratycznych (1991, s. 126, przypis 12).

Dwa typy swobód wyróżnione przez I. Berlina odpowiadają w przybliżeniu dwóm sposobom rozumienia praw indywidualnych i związanym z nimi dwóm podejściom do analizy relacji między respektowaniem praw indywidualnych a wyborem społecznym. W pierwszym, klasycznym, pochodzącym od A.K. Sena, prawa indywidualne traktowane są jako prawa do decydowania o społecznej preferencji między wyróżnionymi parami rozwiązań społecznych. W drugim podejściu, zainicjowanym przez Roberta Nozicka, prawa indywidualne rozumiane są jako prawa do ograniczania zbioru rozwiązań społecznych. R. Nozick pisze:

„Właściwsze ujęcie praw indywidualnych wygląda następująco: prawa jednostkowe są współmożliwe; każdy człowiek może egzekwować prawa tak, jak chce. Egzekwowanie owych praw determinuje pewne cechy świata. W ramach ograniczeń stworzonych przez te cechy można dokonywać wyborów dzięki mechanizmowi wyboru społecznego opartemu na takiej czy innej społecznej hierarchii wartości; o ile pozostały jeszcze jakieś możliwości wyboru! Prawa nie determinują społecznej hierarchii wartości, lecz poprzez wykluczenie pewnych możliwości, wybór innych itp. ustanawiają ograniczenia, w obrębie których można dokonywać społecznych wyborów. (Jeśli mam prawo wyboru życia w Nowym Jorku albo w Massachusetts i jeśli wybiorę Massachusetts, to możliwości związane z moim życiem w Nowym Jorku nie są czymś, co można uwzględnić w społecznej hierarchii wartości).” (Nozick, 1999, s. 199-200).

Zwolennicy tego podejścia, np. P. Bernholz (1974), P. Gärdenfors (1981), R. Sugden (1985), B. Barry (1986), R. Hardin (1988) i in., uważają, że realizacja praw indywidualnych w postaci bezpośredniej kontroli posiadacza prawa, polegającej na możliwości ograniczenia zbioru rozwiązań społecznych, pozwala zlikwidować konflikt między prawami indywidualnymi a zasadą optymalności Pareto. W przypadku gdy niezależna realizacja praw indywidualnych prowadziłaby do wyboru rozwiązania, które nie jest optymalne w sensie Pareto, posiadacze praw indywidualnych mogliby w wyniku umowy zmienić to rozwiązanie na takie, które byłoby optymalne w sensie Pareto. Zwolennicy tej koncepcji powoływali się na liberalną tradycję wolnego kontraktu. A.K. Sen krytykuje to rozwiązanie, wskazując, że możliwość zawarcia umowy nie gwarantuje, że zostanie ona zawarta, a więc nie likwiduje paradoksu. Zawarta umowa z natury rzeczy nie jest stabilna. Każdy z uczestników może od niej odstąpić i przynajmniej część z nich ma silną motywację, aby tak uczynić.

Zwolennicy interpretacji prawa indywidualnego jako prawa do ograniczania zbioru rozwiązań społecznych generalnie kwestionują adekwatność przedstawiania i analizowania praw indywidualnych przez teorię wyboru społecznego. Uważają oni, że właściwym sposobem reprezentowania praw indywidualnych jest teoria gier. Problem liberalizmu może być interpretowany w teorii gier na dwa sposoby:

- 1) jako możliwość niezależnego decydowania o aspektach osobistych,
- 2) jako możliwość ograniczania zbioru rozwiązań społecznych.

Druga interpretacja jest znacznie ogólniejsza. Pozwala ona na modelowanie różnorodnych sytuacji. Można powiedzieć, że pierwsza interpretacja jest jej szczególnym przypadkiem. Warto jednak zachować to rozróżnienie, gdyż wielu autorów tak właśnie interpretuje problem liberalizmu. Poniżej przedstawimy jedynie przykład odpowiadający pierwszej interpretacji.

Ponownie rozważymy klasyczny przykład Sena „Pruderyjny i rozpustnik”, ale w wersji rozszerzonej, tj. bez ograniczenia związanego z istnieniem tylko jednego egzemplarza książki, czyli uzupełnionej o dodatkowe rozwiązanie społeczne $w = \langle C, C \rangle$. Preferencje obu osób są następujące:

Pruderyjny:	$\langle N, N \rangle, \langle C, N \rangle, \langle N, C \rangle, \langle C, C \rangle$	tj.	$z, x, y, w;$
Rozpustnik:	$\langle C, C \rangle, \langle C, N \rangle, \langle N, C \rangle, \langle N, N \rangle$	tj.	$w, x, y, z.$

Pruderyjny powinien obecnie mieć prawo decydowania o preferencji społecznej między rozwiązaniami: x i z oraz y i w , natomiast rozpustnik między rozwiązaniami: y i z oraz x i w . Jeżeli ich prawa mają być respektowane, to nadal:

z powinno być uznane za społecznie lepsze od x ,

y powinno być uznane za społecznie lepsze od z ,

a ponadto:

y powinno być uznane za społecznie lepsze od w ,

w powinno być uznane za społecznie lepsze od x .

Jedynym rozwiązaniem społecznym, które nie jest wykluczone w wyniku respektowania praw indywidualnych, jest $y = \langle N, C \rangle$. Jednak y jest gorsze w sensie Pareto od rozwiązania $x = \langle C, N \rangle$. Usunięcie ograniczeń technologicznych i zwiększenie zbioru rozwiązań społecznych nie likwiduje więc paradoksu liberalizmu.

Ten sam problem przedstawimy obecnie w ujęciu teorii gier. Każda z osób może zastosować jedną z dwóch strategii, ustalających jej aspekt osobisty: C – czytać książkę Lawrence’a lub N – nie czytać tej książki. Tabela 1 przedstawia ten problem jako grę w postaci normalnej.

Tabela 1. Rozszerzony problem „Pruderyjny i rozpustnik” jako gra

Decyzje pruderyjnego	Decyzje rozpustnika	
	C – czytać	N – nie czytać
C – czytać	w (1, 4)	x (3, 3)
N – nie czytać	y (2, 2)	z (4, 1)

W wyniku zastosowania strategii wybranych przez obie osoby realizuje się jedno z czterech rozwiązań społecznych. Oceny rozwiązań w postaci porządkowych użyteczności reprezentujących preferencje obu osób (wyższa wartość odpowiada wyżej ocenianemu rozwiązaniu) zostały zapisane w tabeli (na pierwszym miejscu ocena pruderyjnego, a na drugim – ocena rozpustnika). Widać, że każda z osób ma strategię dominującą, tzn. zapewniającą wyżej oceniane rozwiązanie przy każdej strategii drugiej osoby. Dla pruderyjnego jest to strategia N – nie czytać, zaś dla rozpustnika strategia C – czytać. Jeżeli obie osoby zastosują swoje strategie dominujące, to wynikiem będzie $y = \langle N,C \rangle$, czyli rozwiązanie gorsze od dostępnego rozwiązania $x = \langle C,N \rangle$. Powyższa gra ma strukturę znaną pod nazwą „Dylematu więźnia”, która w wyniku optymalnych i niezależnych decyzji indywidualnych prowadzi do suboptymalnych rozwiązań społecznych i jest charakterystyczna dla wielu pułapek czy też dylematów społecznych.

Wybór strategii w grze oznacza ograniczenie zbioru możliwych rozwiązań do pewnego podzbioru. Podzbiory te nie muszą być równoliczne, gdyż różne kombinacje strategii graczy mogą prowadzić do tych samych rozwiązań. Prawa indywidualne interpretowane jako strategie w grze można analizować z punktu widzenia władzy i autonomii, zarówno poszczególnych graczy, jak i tworzonych przez nich koalicji. Te złożone problemy są opisane w literaturze (por. Lissowski, 1992, rozdział 9, Deb 1994, 2004) i nie będą tu omawiane. Warto jednak poświęcić im krótki komentarz.

Władza uczestnika gry (osoby lub koalicji) jest określona przez jego zdolność do włączenia pewnych rozwiązań społecznych do zbioru możliwych rezultatów gry bądź też do wykluczenia pewnych rozwiązań z tego zbioru. Trafniejszym sposobem charakteryzowania władzy uczestnika gry jest wskazanie tych zbiorów rozwiązań społecznych, które może on efektywnie wykluczyć ze zbioru możliwych rezultatów gry. W odróżnieniu od włączenia pewnego rozwiązania do zbioru możliwych rezultatów gry, które nie gwarantuje, że rozwiązanie to zostanie ostatecznie wybrane, wykluczenie danego rozwiązania ze zbioru możliwych rezultatów gry przesądza o tym, że nie zo-

stanie ono ostatecznie wybrane. Podzbiory rozwiązań, do których dany gracz może ograniczyć zbiór rozwiązań, zależą od zastosowanej przez niego strategii, natomiast to, które rozwiązanie z tego podzbioru zostanie wybrane – już od niego nie zależy. Największa władza polega na możliwości wykluczenia ze zbioru rezultatów gry możliwie największego zbioru rozwiązań, bez względu na strategie stosowane przez pozostałe osoby. Władza koalicji rozumiana jako prawo do ograniczenia zbioru rozwiązań jest oczywiście większa od władzy poszczególnych jej członków i oprócz tych podzbiorów rozwiązań, do których mogą ograniczyć możliwe rozwiązania poszczególni członkowie koalicji, dodawane są jeszcze inne, na ogół mniejsze, podzbiory.

Autonomia uczestnika gry (osoby lub koalicji) oznacza natomiast swobodę wyboru, jaka pozostaje uczestnikowi gry, przy ustalonej kombinacji strategii wybranych przez pozostałych graczy. Autonomia może być określona za pomocą liczby różnych strategii, jaką dysponuje uczestnik gry. Ten wskaźnik niekiedy jest uważany za wystarczającą charakterystykę autonomii (por. Deb, 1994, 2004). Zakres autonomicznych działań zależy jednak od zachowań pozostałych uczestników gry. Właściwy opis autonomii uczestnika gry powinien być opisem warunkowym, zależnym od strategii koalicji innych osób, i zawierać nie tylko liczbę różnych strategii danej osoby lub koalicji, możliwych do zastosowania przy ustalonych strategiach koalicji wszystkich pozostałych osób, lecz również zróżnicowanie rezultatów gry, do których dany uczestnik gry może w tych warunkach, poprzez wybór swojej strategii, efektywnie doprowadzić. Największa autonomia polega na możliwości dokonywania wyboru rezultatu gry z możliwie największego zbioru rozwiązań społecznych.

3. Paradoks federalizmu

Paradoks liberalizmu łatwo można uogólnić na sytuację, w której prawa posiadają grupy, a nie tylko osoby. Oczywiście, nie jest takim uogólnieniem prosta zmiana interpretacji paradoksu poprzez zastąpienie osób grupami, chociaż taka reinterpretacja może być przydatna dla celów praktycznych. Paradoks federalizmu zostanie tu przedstawiony głównie w postaci twierdzenia Batry i Pattanaika (1972). Pewne rozszerzenie tego twierdzenia zawiera znakomity, przeglądowy artykuł A.K. Sena (1976). Również J.S. Kelly (1976) rozważał sytuację, w której grupy posiadające prawa są rozłączne, tak jak w systemach federacyjnych. D.N. Stevens i J.E. Foster (1978) oraz P.J. Hammond (1995) dopuszczali natomiast dowolną strukturę grup, które mogą posiadać wspólnych członków.

Będziemy zakładali, że nie tylko osoby, ale także grupy mogą być decyzyjne wobec pewnych par rozwiązań społecznych. Zbiór par rozwiązań, wobec których grupa G jest decyzyjna, będziemy oznaczali przez D_G .

Decyzyjność grupy G wobec pary rozwiązań x i y będzie oznaczała, że jednakowe mocne preferencje wszystkich osób należących do tej grupy będą wyznaczały wybór społeczny spośród tej pary rozwiązań, niezależnie od preferencji indywidualnych innych osób należących do N . Grupa G będzie rozumiana jako minimalna grupa decyzyjna wobec danej pary rozwiązań, tzn. żadna inna grupa osób G' , która jest podzbiorem właściwym grupy G nie jest decyzyjna wobec tej pary rozwiązań.

$$\{x, y\} \in D_G \rightarrow [(\forall h \in G : xP_h y) \rightarrow W(\{x, y\}, R^N) = \{x\}] \wedge \\ \wedge [(\forall h \in G : yP_h x) \rightarrow W(\{x, y\}, R^N) = \{y\}]$$

Raveendra N. Batra i Prasanta K. Pattanaik (1972) przyjęli, że funkcja społecznego wyboru nie musi być binarna (FSW-B), jak zakładał Sen, lecz może być funkcją niebinarną (FSW-SNB) spełniającą pewien słaby warunek.

Funkcja społecznego wyboru W jest słabą funkcją niebinarną (FSW-SNB) zawsze i tylko wtedy, gdy

$$\forall R^N \in \mathfrak{R}^N, \forall \{x, y\} \subset A \subseteq X : \{[W(\{x, y\}, R^N) = \{x\}] \rightarrow \neg[y \in W(A, R^N) \wedge (x \notin W(A, R^N))]\}$$

Inaczej mówiąc, jeżeli przy porównaniu pary rozwiązań x i y , rozwiązanie x zostało wybrane, a rozwiązanie y zostało odrzucone, to w żadnej sytuacji, w której rozwiązanie y należy do zbioru wybranego, rozwiązanie x nie może być odrzucone, jeżeli jest dostępne. Oczywiście jest, że FSW-SNB nakłada słabsze wymagania na podejmowanie społecznej decyzji niż FSW-B. Należy też podkreślić, że FSW-SNB jest tylko jedną z wielu możliwych niebinarnych funkcji społecznego wyboru.

Batra i Pattanaik uważają, że warunek nieograniczonej dziedziny (ND), tj. założenie, że możliwe są wszystkie logicznie dopuszczalne konfiguracje preferencji indywidualnych, jest zbyt mocny i odbiega od sytuacji w rzeczywistych społecznościach, w których na ogół między preferencjami indywidualnymi występują pewne podobieństwa. Zastępują ten warunek koniunkcją dwóch warunków rozważanych w literaturze z teorii wyboru społecznego: warunku unimodalności (U) i warunku ograniczonej zgodności (LA).

Warunek U. Profil preferencji R_N spełnia warunek unimodalności na trójce rozwiązań $\{x, y, z\}$ zawsze i tylko wtedy, gdy dla pewnego z tych rozwiązań, na przykład x , $\forall h \in N : [\neg(xI_h y \wedge yI_h z \wedge xI_h z) \rightarrow \neg(yR_h x \wedge zR_h x)]$.

Warunek LA. Profil preferencji R_N spełnia warunek ograniczonej zgodności na trójce rozwiązań $\{x, y, z\}$ zawsze i tylko wtedy, gdy dla pewnej pary różnych rozwiązań $\langle a, b \rangle$ takich, że $a \in \{x, y, z\}$ i $b \in \{x, y, z\}$, $\forall h \in N : aR_h b$.

Warunek U, sformułowany przez D. Blacka (1958), oznacza, że rozwiązania $\{x,y,z\}$ można reprezentować jako punkty na prostej, tj. na jednym wymiarze, na którym toczy się spór ideologiczny. Na tej samej prostej można umieścić punkty idealne dla wszystkich osób. Każda osoba wyżej ocenia to rozwiązanie, które znajduje po tej samej stronie jej punktu idealnego i bliżej tego punktu. Warunek LA, sformułowany przez A.K. Sena i P.K. Pattanaika (1969), zakłada, że dla wszystkich osób zachodzi ta sama słaba relacja preferencji między pewną parą rozwiązań należących do trójki $\{x,y,z\}$. Warunki te sformułowano w poszukiwaniu takich ograniczeń profili preferencji indywidualnych, które zapewnią przechodność preferencji społecznej wyznaczoną metodą zwykłej większości. Ważne twierdzenia ujawniające znaczenie tych i innych warunków ograniczających zbiór profili preferencji indywidualnych dla zapewnienia tej przechodności przedstawiła M. Kuc (2004).

Warunek zgodności (Z) preferencji indywidualnych Batry i Pattanaika, który jest znacznym osłabieniem warunku ND, można sformułować następująco.

Warunek Z. Profil preferencji indywidualnych R^N spełnia warunek zgodności, jeżeli dla każdej trójki rozwiązań należących do X spełnione są równocześnie warunki U i LA.

W odróżnieniu od przedstawionych wyżej propozycji osłabienia wymagań nakładanych na wybór społeczny, Batra i Pattanaik proponują wzmocnienie wymagania optymalności. Warunek optymalności (O) przyjmowany przez Batrę i Pattanaika wymaga, aby podzbiór rozwiązań wybranych z dowolnego podzbioru rozwiązań A nie tylko nie zawierał rozwiązań uznanych przez wszystkie osoby za gorsze od innych dostępnych rozwiązań, ale aby mógł być mniejszy.

Warunek O. Dla każdego profilu preferencji $R^N \in \mathfrak{R}^N$ i każdego podzbioru rozwiązań $A \subseteq X$

$$W(A, R^N) \subseteq \overline{P(A, R^N)}.$$

Autorzy zwracają uwagę, że warunek O wynika z jednoczesnego spełnienia słabego warunku optymalności Pareto (SP) i warunku binarności funkcji społecznego wyboru (FSW-B), a więc ich wzmocnienie słabego warunku optymalności Pareto nie jest bardzo silne.

Warunek respektowania praw grupowych Batra i Pattanaik formułują w postaci warunku minimalnego federalizmu (MF).

Warunek MF. Istnieją przynajmniej dwie rozłączne grupy G_1 i G_2 należące do N , które mają prawo decydowania o społecznej preferencji między przynajmniej dwiema parami różnych rozwiązań społecznych.

$$(\exists G_1, G_2 \subset N : G_1 \cap G_2 = \emptyset) \wedge [\exists x, y, w, z \in X : (\{x, y\} \neq \{w, z\}) \wedge (\{x, y\} \in D_{G_1}) \wedge (\{w, z\} \in D_{G_2})]$$

Twierdzenie Batry i Pattanaika (*paradoks minimalnego federalizmu*)

Nie istnieje słaba niebinarna funkcja społecznego wyboru, która spełnia równocześnie warunki: MF, O i Z.

Twierdzenie Batry i Pattanaika (dowód Batra i Pattanaik, 1972, s. 7-8) jest mocniejsze od twierdzenia Sena, gdyż warunek minimalnego federalizmu (MF) jest słabszy od warunku minimalnego liberalizmu (ML), a ponadto słabsze są wymagania dotyczące metody społecznego wyboru (FSW-SNB zamiast FSW-B) i ograniczony został zbiór dopuszczalnych profili preferencji indywidualnych (Z zamiast ND). Wzmocniony został jedynie warunek optymalności (O zamiast SP), ale wzmocnienie to nie byłoby istotne, gdyby nie był ograniczony zbiór wszystkich logicznie możliwych konfiguracji preferencji indywidualnych.

Analizując paradoks liberalizmu, wielokrotnie zwracano uwagę na to, że przypadki, w których występuje konflikt między prawami indywidualnymi a zasadą optymalności Pareto, charakteryzuje występowanie tzw. efektów zewnętrznych. Oznaczają tu one wpływ działań jednych osób związanych z egzekwowaniem ich praw indywidualnych (m.in. za pośrednictwem zasady optymalności Pareto) na możliwość egzekwowania swoich praw przez inne osoby. Dokładniej mówiąc, polegają one na tym, że preferencje wobec par rozwiązań społecznych należących do własnej sfery osobistej są słabsze niż wobec tych par, które należą do sfery osobistej innej osoby lub przynajmniej zależą od sytuacji innej osoby. Poszukiwania sposobów unikania paradoksu zmierzały do eliminowania takich sytuacji (np. poprzez ograniczanie praw indywidualnych, ograniczanie dopuszczalnych profili preferencji indywidualnych, strategiczne rezygnacje z egzekwowania praw indywidualnych).

Przykładem takiego sposobu była propozycja Petera J. Hammonda (1982) polegająca na „poprawianiu” preferencji indywidualnych w taki sposób, aby były one „preferencjami zorientowanymi na sprawy prywatne” i stosowaniu zasady optymalności Pareto do takich „poprawionych” preferencji (por. Lissowski, 1992, rozdział 5). W późniejszej propozycji, w której oprócz praw osób rozważa się również prawa grup, Hammond (1995) zamiast poprawiania indywidualnych preferencji nakłada ograniczenie na dopuszczalne profile preferencji. Istotą tej propozycji jest założenie, że wszystkie osoby mają preferencje zorientowane na sprawy prywatne, tj. są indyferentne między parami rozwiązań społecznych, wobec których powinny być decyzyjne inne osoby lub grupy. Oczywiście, określenie preferencji zorientowanych na sprawy prywatne będzie zależało od zbioru możliwych rozwiązań społecznych X , zbioru grup

GR (w szczególności mogą to być grupy jednoelementowe, a więc poszczególne osoby) i praw posiadanych przez te grupy.

Warunek PZP. Profil preferencji indywidualnych $R_{PZP}^N = \langle R_1, \dots, R_h, \dots, R_n \rangle$ jest profilem preferencji zorientowanych prywatnie, jeżeli preferencje wszystkich osób są zorientowane na sprawę prywatną, tj.

$$\forall h \in N : R_h \in R_{PZP}^N \leftrightarrow \{ \forall \langle x, y \rangle \in X \times X : [\exists G \in GR : h \notin G \wedge \{x, y\} \in D_G] \rightarrow x I_h y \}$$

Hamond wykazał związek między mocnym warunkiem optymalności Pareto (MP) a respektowaniem praw indywidualnych i grupowych, pod warunkiem, że preferencje wszystkich osób są zorientowane na sprawę prywatną.

Warunek mocnej optymalności Pareto wymaga, aby podzbiór rozwiązań wybranych z dowolnego podzbioru rozwiązań A nie zawierał takich rozwiązań, dla których istnieją rozwiązania uznane przez wszystkie osoby za nie gorsze od innych dostępnych rozwiązań, a ponadto przynajmniej przez jedną osobę uważane za lepsze.

Dla każdego profilu preferencji $R^N \in \mathfrak{R}^N$ i każdego podzbioru rozwiązań $A \subseteq X$ oznaczmy przez $\bar{P}(A, R^N)$ podzbiór rozwiązań optymalnych Pareto w sensie mocnym, tj. takich, dla których nie istnieją wśród dostępnych rozwiązań A rozwiązania oceniane przez wszystkie osoby jako nie gorsze od innych dostępnych rozwiązań, a ponadto przynajmniej przez jedną osobę uważane za lepsze.

$$\bar{P}(A, R^N) = \{x \mid (x \in A) \wedge \neg [(\exists y \in A) \wedge (\forall h \in N : y R_h x) \wedge (\exists i \in N : y P_i x)] \}$$

Warunek MP. Funkcja społecznego wyboru W spełnia warunek MP, jeżeli dla każdego dwuelementowego podzbioru $A \subseteq X$, $W(A, R^N) \subseteq \bar{P}(A, R^N)$, tj. dla dowolnych x i y należących do X ,

$$[(\forall h \in N : x R_h y) \wedge (\exists g \in N : x P_g y)] \rightarrow [W(\{x, y\}, R^N) = \{x\}]$$

Hammond (1995, twierdzenie 1) udowodnił następujące, dość oczywiste, twierdzenie dla zbioru profili indywidualnych zorientowanych prywatnie.

Twierdzenie Hammonda *(dla profili preferencji zorientowanych prywatnie)*

Załóżmy, że dla ustalonego systemu praw indywidualnych i grupowych profil preferencji indywidualnych spełnia warunek PZP. Jeżeli funkcja społecznego wyboru spełnia mocny warunek optymalności Pareto MP, to respektuje prawa indywidualne i grupowe.

Twierdzenie odwrotne do twierdzenia Hammonda głosiłoby, że dla każdego profilu preferencji zorientowanych prywatnie, jeżeli funkcja społecznego wyboru respektuje prawa indywidualne i grupowe, to spełnia mocny warunek optymalności Pareto. Jest ono prawdziwe dla praw indywidualnych jedynie przy spełnieniu pewnych dodatkowych warunków. Udowodnił to P. Caughlin (1986, twierdzenie 7). Hammond wykazał jednak za pomocą kontrprzykładu, że nie jest ono prawdziwe dla praw grupowych (1995, przykład w części 3.3, w którym rozważane grupy nie są rozłączne, jak to ma miejsce w federacjach). Ilustruje to potrzebę bardzo uważnego badania, czy twierdzenia udowodnione dla praw indywidualnych obowiązują również dla praw grupowych. Na przykład, wymaga zbadania, czy ograniczenie preferencji indywidualnych do preferencji samozachowawczych (tj. preferencji, które zależą wyłącznie od oceny konsekwencji rozwiązań dla danej osoby lub grupy, do której ona należy), proponowane przez W. Gaertnera i L. Krügera (1981) i umożliwiające skuteczne unikanie paradoksu liberalizmu, będzie również umożliwiało unikanie paradoksu federalizmu.

Wybrane zagadnienia podejmowania decyzji w systemach federacyjnych

Rozszerzanie się Unii Europejskiej spowodowało gwałtowny wzrost zainteresowania zagadnieniami związanymi funkcjonowaniem systemów federacyjnych. Oprócz ponownej analizy koncepcji federalizmu zawartych, zarówno w klasycznych dziełach, jak i w teoriach współczesnych twórców oraz sięgania do doświadczeń państw federacyjnych (np. specjalny tom *Constitutional Political Economy* 2001, No 2), opublikowano wiele artykułów i książek, w których bezpośrednio analizowane są problemy organizacji i funkcjonowania Unii Europejskiej. Dotyczą one ogólnej problematyki konstytucyjnej związanej z istniejącymi i projektowanymi traktatami (np. Mueller, 1997; Bernholz i in. 2004), instytucjonalnych reform (np. Crombez, 2000), jak i konkretnych rozwiązań w dziedzinie gospodarki i finansów (np. Vaubel, 1999; Hayo i Wrede, 2004). Nie jest możliwe przedstawienie ich w tym artykule. Ograniczymy się tu jedynie do zasygnalizowania trzech problemów ściśle związanych z podejmowaniem decyzji, które również były rozważane w związku z Unią Europejską.

Podział władzy wewnątrz federacji

W systemach federacyjnych lub konfederacyjnych podział władzy między rząd centralny a rządy lokalne (regionalne lub krajowe) rzadko jest zapisywany w postaci dokumentu konstytucyjnego. Częściej jest on wynikiem procesu ewolucyjnego i negocjacji między nimi, a zakres decyzji centralnych jest negocjowany i rewidowany co jakiś czas, gdy zmieniają się warunki ekonomiczne i polityczne. Ponadto większość systemów federacyjnych charakteryzuje się znacznym stopniem asymetrii między członami

mi federacji, pomimo normatywnych deklaracji o równości. Jest to konsekwencją różnic wielkości populacji, potencjału ekonomicznego i siły politycznej. Dodatkowo, zależy to od procesu, w wyniku którego tworzyła się federacja. Na przykład, Congleton i in. (2003) wyróżniają trzy typy procesów: (1) decentralizację scentralizowanego systemu, (2) centralizację zdecentralizowanych regionów i (3) zawieranie umów o charakterze konstytucyjnym między państwami. Wskazują oni na istnienie rynku politycznego, na którym określane są zakresy władzy centralnej i lokalnej. Podkreślają różnice między „cenami” specjalnych przywilejów i autonomii, w zależności od procesu tworzenia federacji oraz wielkości politycznego ryzyka i ekonomicznych korzyści. Zwracają uwagę, że w odróżnieniu od wielu ekonomicznych teorii centralizacji, w których wykazuje się istnienie jednego Pareto optymalnego rozwiązania, niezależnie od warunków początkowych, w rzeczywistości istnieje wiele Pareto optymalnych rozwiązań, zależnych od warunków historycznych tworzenia federacji. Analizując systemy federacyjne, takie jak Unia Europejska, tworzone w wyniku zawierania umów między państwami, wskazują na instytucjonalne rozwiązania i ustalanie zasad podejmowania decyzji, których intencją jest wspieranie małych państw w stosunku do dużych. Podkreślają, że rozszerzają się sfery, w których kompetencje są przekazywane centralnemu rządowi oraz że problemy asymetrii między członami federacji mają tendencję do ujawniania się w sytuacjach określania na nowo lub uzupełniania zakresu decyzji przyznawanych władzy centralnej i przyjmowania nowych członków.

Warunki secesji

Zwiększająca się władza rządu centralnego w federacjach może stanowić zagrożenie dla krajów członkowskich. Pojawia się więc pytanie o sposoby przeciwdziałania tym centralistycznym tendencjom i związanymi z nimi zagrożeniami. James M. Buchanan (1990), analizując sytuację w Unii Europejskiej, stwierdził, że takim sposobem może być groźba wyjścia z federacji. Wielu ekonomistów i polityków poparło tę sugestię, argumentując, że zwykła większość powinna być wystarczająca dla wyjścia członka z Unii Europejskiej, a niektórzy (np. Bernholz, 1991) domagali się, aby takie prawo miały nie tylko państwa członkowskie, ale również dostatecznie duże grupy mieszkańców. T. Apolte (1997), zgadzając się z potrzebą opracowania sposobów przeciwdziałania centralistycznym tendencjom Brukseli, argumentuje jednak, że secesja nie jest właściwym rozwiązaniem, gdyż rządy centralne w federacjach zapewniają ochronę praw osobistych w większym stopniu niż rządy lokalne i z tego punktu widzenia możliwość secesji powinna być ograniczona szeregiem warunków.

Metody podejmowania decyzji w zgromadzeniach przedstawicielskich i wykonawczych

Metody podejmowania decyzji w federacjach zmieniają się w zależności od charakteru wniosku oraz rodzaju zgromadzenia przedstawicielskiego lub wykonawczego. Decyzje o charakterze konstytucyjnym oraz przyjęcia nowych członków wymagają na ogół jednomyślności. Inne decyzje podejmowane są zwykłą lub kwalifikowaną większością głosów. W Unii Europejskiej od początku obowiązują tzw. ważone systemy głosowania, przy czym każde państwo członkowskie ma ustaloną wagę, tj. liczbę głosów (opis metod podejmowania decyzji w Unii Europejskiej zawiera m.in. książka Michałowskiej-Gorywody, 2002). Ustalenia wag zmieniały się wraz z przyjmowaniem nowych członków. Nic więc dziwnego, że uzgodnienia w sprawie przypisania państwom wag budzą wiele emocji. Na ogół wagi te uwzględniały w jakimś stopniu wielkość populacji (według zasady „jedna osoba, jeden głos”) oraz równość państw członkowskich (według zasady „jedno państwo, jeden głos”). Były też propozycje uwzględniające inne czynniki (np. propozycja F. Lootsma, 2004, według której wielkość wag miała uwzględniać pięć czynników: wielkość populacji, produkt krajowy brutto, wielkość powierzchni, polityczną stabilność i wkład do europejskiej kultury). Najwięcej emocji wzbudziła proponowana przez Konwent zmiana systemu ustalonego w Traktacie Nicejskim dla nowej Konstytucji Unii Europejskiej (np. Jasiński, 2004). Jednak już wcześniej problemy ustalania wag i metod podejmowania decyzji w Unii Europejskiej były przedmiotem dyskusji specjalistów (np. Laruelle i Widgren, 1998). Wskazują oni, że przy ustalaniu systemu wag należy brać pod uwagę tzw. indeksy siły, które są miarami znaczenia poszczególnych członków zgromadzenia decyzyjnego, uwzględniającymi cały układ wag (por. Felsenthal i Machover, 2004; Jasiński 2000).

Zakończenie

Intencją tego artykułu nie było kwestionowanie idei federalizmu. Wręcz przeciwnie! Podobnie intencją publikacji A.K. Sena, w których ujawnił on paradoks liberalizmu, nie było kwestionowanie praw indywidualnych. Postawa Sena wyrażona w tych publikacjach była antywelfarystyczna. Podejście do podejmowania społecznych decyzji, którego słuszność kwestionował, polega na uzależnianiu tych decyzji jedynie od ocen użyteczności. Sen (1976) wykazał „epidemiczną własność” zasady optymalności Pareto (por. Lisowski, 1992, rozdział 5), która polega na tym, że przy założeniu spełnienia warunku nieograniczonej dziedziny, słaby warunek optymalności Pareto jest wystarczający dla rozszerzenia decyzyjności osoby z jednej pary rozwiązań na wszystkie pary rozwiązań (choć rozszerzenie to ma słabszą formę, tzn. postać potencjalnej semidecyzyjności).

Systemy federacyjne posiadają wiele oczywistych zalet. Zapewniają bezpieczeństwo przed zewnętrznymi zagrożeniami, umożliwiają unikanie wyniszczających konfliktów zbrojnych między stowarzyszonymi państwami i przyczyniają się do zapewnienia pokoju. Stwarzają możliwości pełnego wykorzystania potencjału gospodarczego poprzez likwidację wewnętrznych barier celnych, wykorzystanie efektu skali gospodarki, zapewnienie egzekwowania zawartych umów i ułatwianie koordynacji oraz wpływanie – dzięki wielkości swojej gospodarki – na warunki wymiany międzynarodowej. Mogą przyczynić się do wyrównywania poziomu życia w krajach członkowskich. Zapewniają ochronę praw osób, a także praw różnego rodzaju mniejszości, przed nadużyciami władzy lokalnej.

Zamierzeniem artykułu było zasygnalizowanie pewnych problemów związanych z podejmowaniem decyzji w systemach federacyjnych i wskazanie potrzeby bardzo skrupulatnego ich badania. Oznacza to zarówno teoretyczne badanie sposobów formułowania praw członów federacji i własności mechanizmów podejmowania decyzji społecznych w federacjach, jak i analizy konkretnych rozwiązań. Przykładami takich analiz są publikacje przywoływane w poprzedniej części. Analizy takie należałoby prowadzić nie tylko w kategoriach ogólnych, ale również z perspektywy Polski jako członka Unii Europejskiej.

Bibliografia

- Apolte, Thomas. 1997. *Secession clauses: A tool for the timing of an arising Leviathan in Brussels?* „Constitutional Political Economy” 8: 57-70.
- Barry, Brian. 1986. *Lady Chatterley's lover and Doctor Fischer's bomb party: liberalism, Pareto optimality, and the problem of objectionable preferences*. W: J. Elster, A. Hylland (red.), *Foundations of Social Choice Theory*. Cambridge: Cambridge University Press, s. 11-26.
- Batra, Raveendra N., Pattanaik, Prasanta K. 1972. *On some suggestions for having non-binary social choice functions*. „Theory and Decision” 3: 1-11.
- Berlin, Isaiah. 1991. *Dwie koncepcje wolności*. W: I. Berlin, *Dwie koncepcje wolności*. Warszawa: Res Publica, s. 108-192. Pierwsze wydanie: *Two concepts of liberty w: Four Essays on Liberty*, London: Oxford University Press 1969.
- Bernholz, Peter. 1974. *Is a Paretian liberal really impossible?* „Public Choice” 20: 99-107.
- Bernholz, Peter. 1991. *Institutional aspects of the European integration*. W: S. Borner, H. Grubel (red.), *The EC After Maastricht. Perspectives From the Outside*. London: Macmillan.
- Bernholz, Peter, Schneider, Friedrich, Vaubel, Roland, Vibert, Frank. 2004. *An alternative constitutional treaty for the European Union*. „Public Choice” 118: 451-468.
- Black, Duncan. 1958. *The Theory of Committees and Elections*. Cambridge: Cambridge University Press.

- Buchanan, James M. 1990. *Europe's constitutional opportunity*. W: F. Vibert (red.), *Europe's Constitutional Future*. London: IEA, s. 1-20.
- Congleton, Roger D., Kyriacou, Andreas, Bacaria, Jordi. 2003. *A theory of menu federalism: Decentralization by political agreement*. „Constitutional Political Economy” 14: 167-190.
- Crombez, Christophe. 2000. *Institutional reform and co-decision in the European Union*. „Constitutional Political Economy” 11: 41-57.
- Coughlin, Peter. 1986. *Rights and the private Pareto principle*. „Economica” 53: 303-320.
- Deb, Rajat. 1994. *Waiver, effectivity and rights as game forms*. „Economica” 61: 167-178.
- Deb, Rajat. 2004. *Rights as alternative game forms*. „Social Choice and Welfare” 22: 83-111.
- Farrell, M.J. 1976. *Liberalism in the theory of social choice*. „The Review of Economic Studies” 43: 3-10.
- Felsenthal, Dan S., Machover, Moshé. 2004. *Analysis of QM rule in the draft constitution for Europe proposed by the European Convention 2003*. „Social Choice and Welfare” 23: 1-20.
- Gaertner, Wulf, Krüger, Lorenz. 1981. *Self-supporting preferences and individual rights: The possibility of Paretian libertarianism*. „Economica” 48: 17-28.
- Gärdenfors, Peter. 1981. *Rights, games and social choice*. „Nous” 15: 341-356.
- Hammond, Peter J. 1982. *Liberalism, independent rights and Pareto principle*. W: L.J. Cohen, J. Łoś, H. Pfeiffer, K.P. Podewski (red.), *Logic, Methodology and the Philosophy of Science VI*. Amsterdam: North-Holland, s. 607-620.
- Hammond, Peter J. 1995. *Social choice of individual and group rights*. W: A. Barnett, H. Moulin, M. Salles, N. Schofield (red.), *Social Choice, Welfare and Ethics*. Cambridge: Cambridge University Press, s. 55-77.
- Hardin, Russel. 1988. *Morality Within the Limits of Reason*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Hayo, Bernd, Wrede, Matthias. 2004. *Fiscal equalisation: Principles and an application to the European Union*. „Social Choice and Welfare” 23: 333-348.
- Jasiński, Mikołaj. 2000. *Czy zawsze większy jest silniejszy, czyli jak mierzyć siłę uczestników zgromadzeń decyzyjnych?* „Studia Socjologiczne” 156-157: 49-77.
- Jasiński, Mikołaj. 2004. *Nicea, Konstytucja, kompromis... – o znaczeniu procedur w zgromadzeniach decyzyjnych*. „Decyzje” 1: 81-118.
- Kelly, Jerry S. 1976. *The impossibility of a just liberal*. „Economica” 43: 67-76.
- Kuc, Marta. 2004. *Kiedy metoda zwykłej większości zapewnia przechodniość preferencji społecznej?* „Decyzje” 2: 5-34.
- Laruelle, Annick, Widgren, Mika. 1998. *Is the allocation of voting power among EU states fair?* „Public Choice” 94: 317-339.
- Lindahl, L. 1977. *Position and Change. A Study in Law and Logic*. Dordrecht: Reidel.
- Lissowski, Grzegorz. 1992. *Prawa indywidualne a wybór społeczny*. Warszawa: Wydawnictwo IFiS PAN.

- Lissowski, Grzegorz (red.). 2001. *Elementy teorii wyboru społecznego*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe „Scholar”.
- Lootsma, Freek A. 2004. *Assignment of weights to the member states of the European Union in order to model their relative power positions*. „Group Decision and Negotiation” 13: 301-313.
- Michałowska-Gorywoda, Krystyna. 2002. *Podjęmowanie decyzji w Unii Europejskiej*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe „Scholar”.
- Mueller, Dennis C. 1997. *Federalism and the European Union: A constitutional perspective*. „Public Choice” 90: 255-280.
- Nozick, Robert. 1999. *Anarchia, państwo, utopia*. Warszawa: Aletheia, 1999. Pierwsze wydanie: *Anarchy, State and Utopia*. New York: Basic Books 1974.
- Pattanaik, Prasanta K. 2001. *Paradoksy agregacji preferencji*. W: G. Lissowski (red.). *Elementy teorii wyboru społecznego*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe „Scholar”, s. 85-111.
- Sen, Amartya K. 1970a. *Collective Choice and Social Welfare*. San Francisco: Holden-Day.
- Sen, Amartya K. 1970b. *The impossibility of a Paretian liberal*. „Journal of Political Economy” 78: 152-157. Przedruk w Sen, A. 1982. *Choice, Welfare and Measurement*. Cambridge The MIT Press.
- Sen, Amartya K. 1976. *Liberty, unanimity and rights*. „Economica” 43: 217-245.
- Sen, Amartya K., Pattanaik, Prasanta K. 1969. *Necessary and sufficient conditions for rational choice under majority decision*. „Journal of Economic Theory” 1: 178-182.
- Stevens, Dana N., Foster, James E. 1978. *The possibility of democratic pluralism*. „Economica” 45: 401-406.
- Suzumura, Kotaro. 1978. *On the consistency of libertarian claims*. „The Review of Economic Studies” 45: 329-342.
- Vaubel, Roland. 1999. *Enforcing competition among governments: Theory and application to the European Union*. „Constitutional Political Economy” 10” 327-338.
- Waldron, Jeremy. 1984. *Introduction*. W: J. Waldron (red.), *Theories of Rights*. Oxford: Oxford University Press, s. 1-20.

